

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری

دانشکده هنرهای تجسمی

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته ارتباط تصویری

عنوان

بررسی رابطه شکل و ترکیب در سیاه مشق

های نستعلیق میرزا غلامرضا اصفهانی

استاد راهنما

مصطفی اوجی پور

عنوان بخش عملی

طراحی برای عنوان نشریات

استاد راهنمای بخش عملی

مصطفی اوجی پور

استاد مشاور

سودابه صالحی

نگارش و تحقیق

کاظم خراسانی

شهریورماه ۸۹

Ministry of Science , Research & Technology

University of Art

Faculty of Visual Arts

Thesis title

Investigation of the relationship between shape and
composition in Nastaliq siahmashq Mirza Qolam

Reza Isfahani

Supervisor:

Mostafa Owji Pour

Practical Project Title:

Design for Magazine Title

Practical Project Supervisor:

Mostafa Owji Pour

Adviser:

Soodabeh Salehi

A Thesis Submitted to Graduate Studies Office in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts
in Graphic

By : Kazem Khorasani

Shahrivar 89

تعهد نامه

اینجانب کاظم خراسانی اعلام می دارم که تمام فصل های این پایان نامه و اجزاء مربوط به آن برای اولین بار (توسط اینجانب) انجام شده است. برداشت از نوشته ها، کتب، پایان نامه ها، اسناد، مدارک و تصاویر پژوهشگران حقیقی یا حقوقی (فارسی و غیر فارسی) با ذکر ماخذ کامل و به شیوه تحقیق علمی صورت گرفته است.

بدیهی است در صورتی که خلاف موارد فوق اثبات شود مسئولیت آن مستقیماً به عهده اینجانب خواهد بود.

امضاء

تاریخ

چکیده

سیاه مشق نویسی یکی از قالبهای خوشنویسی است که در خط نستعلیق بیشتر رواج دارد. هرچند در متون تاریخی درباره این قالب سخنی نیامده اما در بررسی آثار مشخص شد که این قالب از دوره صفوی به ویژه عهد شاه عباس

اول پدید آمده است. اوج سیاه مشق نویسی در دوره قاجار بود و میرزا غلامرضا اصفهانی مهم ترین سیاه مشق نویس دوره ناصری به شمار می‌رود. رابطه شکل حروف و ترکیب یکی از مسایل مهم سیاه مشق‌های نستعلیق است که در آثار هر هنرمندی متفاوت است. هدف اصلی این تحقیق بررسی روابط میان شکل حروف -مفردات- و ترکیببندی در آثار میرزا غلامرضا است. بدین هدف ده اثر از این هنرمند بررسی شد و در نتیجه آمارگیری از خصوصیات بارز و مشترک آثار او مشخص شد که او همیشه از حروف کشیده برای تقسیم بندی فضا استفاده کرده و در آثارش حروف دایره‌ای را بیشتر در سمت چپ ترکیب نوشته است. همچنین در آثار او حروف -به جز حرف «ن»- بدون نقطه هستند. استفاده از حروف عمودی همچون الف جهت ایجاد ریتم در ترکیب نیز ویژگی دیگری از آثار اوست. ویژگی دیگر سیاه مشق‌های این هنرمند استفاده از حروف کشیده و دایره‌ای برای ایجاد تمرکز و نقطه تاکید است که البته در همه آثار او به کارگرفته نشده است. علاوه بر این بررسی سیر تحول خط نستعلیق و نگاهی به زندگی و آثار میرزا غلامرضا نیز بخشهای فرعی و مرتبط با موضوع اصلی این تحقیق است که در فصل دوم آمده است.

واژگان کلیدی: شکل، ترکیب، خوشنویسی، سیاه مشق، میرزا غلامرضا اصفهانی

فهرست مطالب

	مقدمه
	۱
	فصل نخست

کلید کلمات طرح

تحقیق.....

.....

..... ۴.....

۱-۱. بیان مسئله.....

.....

.....

..... ۵.....

۱-۲. پیشینه تحقیق.....

.....

.....

..... ۶.....

۱-۳. ضرورت انجام تحقیق.....

.....

.....

..... ۸.....

۱-۴. اهمیت و اهداف کلی و تفصیلی.....

.....

.....

..... ۸.....

۱-۵. فرضیه و سوالات کلیدی تحقیق.....

.....

.....

..... ۸.....

..... ۱-۶. روش-.....

.....

.....

..... ۹.....

فصل دوم

مروری بر پیدایش و تکامل خط نستعلیق، تاریخچه سیاه مشق نویسی

و مروری بر احوال و آثار میرزا غلامرضا اصفهانی

.....

.....

..... ۱۱.....

۲-۱. مروری بر پیدایش و تکامل خط

نستعلیق.....

..... ۱۲.....

۲-۲. تاریخچه سیاه مشق نویسی

.....

.....

..... ۳۶.....

۲-۲-۱. تعریف سیاه مشق

.....

.....

فصل سوم

بررسی

آثار.....

.....

..... ۶۲.....

۳-۱. مختصری درباره ویژگی‌های حروف در سیاه مشق

نویسی.....

..... ۶۳.....

۳-۲. بررسی آثـار

.....

..... ۶۴.....

..... نمونه ۱.....

.....

..... ۶۶.....

..... نمونه ۲.....

.....

..... ۷۲.....

..... نمونه ۳.....

.....

..... ۷۷.....

..... نمونه ۴.....

.....

..... ۸۲.....

..... نمونه ۵.....

.....

..... ۸۷.....

..... نمونه ۶.....

.....

..... ۹۲.....

..... نمونه ۷.....

.....

..... ۹۶.....

..... نمونه ۸.....

.....

..... ۱۰۱.....

..... نمونه ۹.....

.....

..... ۱۰۶.....

..... نمونه ۱۰.....

.....

..... ۱۱۱.....

فصل چهارم

تخلیه مطالعات و نتیجه

گیری.....

.....

۱۱۶.....

کتاب

نامه.....

.....

۱۲۵.....

فصل پنجم

پروژه عملی

.....

.....

۱۲۷.....

مقدمه

اساس خوش نویسی اسلامی به کتابت قرآن بر می‌گردد. زیرا احترام و قدری که قرآن برای مسلمانان داشت سبب می‌شد در آغاز هنرمندان بکوشند تا این متن مقدس را به زیباترین شکل ممکن کتابت کنند. در واقع تقدس خوش نویسی نزد برخی از گذشتگان و حتی عده ای از معاصران به همین کاربرد مذهبی خوش نویسی مربوط است و الا این هنر به تنهایی و بدون ارتباط با متن وجه تقدس خاصی ندارد. اما خوش‌نویسی یا زیبا نوشتن متون تنها به کتابت قرآن محدود نشد بلکه پس از مدتی در ایران و برخی از سرزمین های اسلامی خوش‌نویسی متون ادبی و حتی علمی و تاریخی نیز مورد توجه قرار گرفت. با این حال در این صورت نیز خوش‌نویسی باز کاملاً تابع کاربردها یعنی انتقال معنا بود. یعنی کاتب بیش از هر چیز بایستی به متن متعهد می‌بود و لازم بود در کتابت جانبی را بگیرد که متن به درستی منتقل شود و خوانایی متن در درجه اول اهمیت قرار داشت. تحول اساسی و مهمی که در تاریخ خوش‌نویسی روی داد پیدایش قطعه نویسی بود. در قطعه نویسی که عبارت است از کتابت یک یا چند بیت یا سطر در یک تک ورق از آغاز قرن نهم پدید آمد. قطعه نویسی پیش از قرن نهم چندان رونقی نداشت اما از آغاز این قرن یکباره بر شمار قطعات خوش‌نویسی افزوده شد و این امر در اثر رواج خط نستعلیق بود. قطعاتی که حایز اهمیت هنری بود می‌بایست در قالبی تدوین و نگهداری شود. از این رو ماده اصلی مرقعات نیز در اثر رواج قطعه-نویسی مهیا شد. (مایل هروی، ۱۳۸۰، ۴۶) همچنین دیگر

فنون تزئین قطعات و نسخه‌ها همچون زرافشان، وصالی، تصاویر و تذهیب نیز در ابتدای رواج نستعلیق پیدا شد. (افندی، ۱۳۶۹، ۵۶) در قطعه نویسی هرچند هنرمند آزادی‌هایی داشت و وجه هنری کار ارجح بود ولی باز متن مهم تر بود. یعنی در قطعه نویسی هنرمند می‌توانست خود متن اثر را انتخاب کند؛ برای قالب قطعه آزادانه از چلیپا و دفتری و... یکی را برگزیند و حتی گاه در بعضی قطعه‌ها مشاهده می‌شود هنرمند برای تکمیل ترکیب بندی کلماتی را به متن افزوده یا کاسته است و اینها همه گواه آزادی هنرمند در قطعه نویسی است. اما در این میان باز هنرمند تا حد زیادی متعهد به متن است و بایستی کار خود را بر اساس تعداد ابیات تعداد کلمات و... استوار کند. اما با رواج سیاه مشق نویسی به عنوان یک قالب هنری در خوش نویسی، هنرمند به آزادی کامل می‌رسد و بر اساس احساس آنی خود عمل می‌کند. در سیاه مشق نویسی آزادی هنرمند در فضا سازی و توجه به وجه هنری اثر بیش از دیگر قالبها است. زیرا در این قالب وجه ادبی متن دیگر مورد توجه نیست و هرچند ممکن است بعضی سیاه مشقها براساس یک شعر یا متن نوشته شده باشد ولی هنرمند به اختیار خود هر حرف یا کلمه‌ای را اضافه بداند نمی‌نویسد و به جایش حروف دیگر را تکرار می‌کند. به طور کلی در سیاه مشق نویسی به علت آزادی هنرمند روابط شکل و ترکیب و استفاده از شکل‌های مختلف حروف برای ساختن یک ترکیب منحصر به فرد بسیار با اهمیت است. به سخن دیگر سیاه مشق نویسی رابطه بین حروف و ترکیب است؛ زیرا به نظر می‌رسد با تکرار حروف به لحاظ بصری بر شکل خاص آن حرف تاکید می‌شود و تاثیری که شکل حروف در این حالت بر ترکیب می‌گذارد بسیار زیاد و مهم است. بررسی این رابطه خود می‌تواند مسایل پنهان زیادی از سلیقه و پسند هنرمندان گذشته و معیارهای زیبایی‌شناسی آنها را روشن کند. اما برای اینکه در این بررسی‌ها بتوان به نتیجه مشخصی رسید بهتر است روابط زیبایی‌شناسی در سیاه مشق نویسی را از آثار یک هنرمند شاخص آغاز کرد و سپس آن را در کار دیگران ادامه داد تا در نهایت به نتیجه جامعی رسید. متأسفانه به رغم اهمیت سیاه مشق نویسی در تاریخ خط نستعلیق تحقیق جامعی درباره مسایل هنری این قالب انجام نشده و لازم است در این بررسی‌ها مبانی علمی دقیقی به کار گرفته شود تا به نتیجه درستی منجر شود.

سیر تحول و تکامل سیاه مشق نویسی خود نیازمند تحقیق و تفحص است. اما در بین خوش‌نویسان معاصر و محققان، میرزا غلام‌رضا اصفهانی خوش‌نویس دوره ناصری در سیاه

مشق نویسی جایگاهی ویژه دارد. این هنرمند که دوره آغاز فعالیتش همزمان با دوره محمد شاه بود، در دوره ناصرالدین شاه شکوفا شد و در اواخر دوره ناصری یعنی سال ۱۳۰۴ق چشم از دنیا فرو بست. انتخاب میرزا غلام رضا و آثار او برای بررسی در این تحقیق علاوه بر شهرتش در سیاه مشق نویسی شمار زیاد آثار به جا مانده از او است. این مسئله کمک می‌کند تا بتوان آثار متنوع‌تری را با آزادی عمل بیشتری انتخاب کرد. همچنین دوران حیات زندگی او در اواخر قرن سیزدهم یعنی اواخر دوران شکوفایی خط نستعلیق است و در واقع او و بعضی از هنرمندان هم عصرش همچون محمدرضا کلهر و ... را می‌توان کمال خط نستعلیق در طول تاریخ به شمار آورد. بنابراین با توجه به شرایط کنونی به لحاظ دسترسی به آثار هنری و نیز مواردی که ذکر شد برای بررسی در این تحقیق مناسب- تر از دیگران به نظر می‌رسد.

هدف اصلی این تحقیق تحلیل بصری سیاه مشق‌های میرزا غلام- رضا اصفهانی است برای اینکه بتوان به درک عمیق‌تری از رابطه شکل حروف با ترکیببندی در خط نستعلیق رسید. نگارنده امیدوار است این تحلیل‌ها ما را به شناخت ویژگی‌های کلی سیاه مشق‌های میرزا غلام رضا اصفهانی و بررسی روش‌های مختلف به کارگیری شکل حروف در ترکیب بندی آثار این هنرمند رهنمون کند.

فصل نخست
کلیات طرح تحقیق

بررسی رابطه شکل و ترکیب در سیاه مشق‌های نستعلیق میرزا غلامرضا اصفهانی

۱-۱. بیان مسئله

سیاه مشق یکی از قالب‌های خوشنویسی است که برای آن تعاریف گوناگونی عرضه شده است. عموماً سیاه مشق به شیوه‌ای از کتابت اطلاق می‌شود که در آن خوشنویس بدون توجه به وجه ادبی متن واژگان و حروف را بر روی هم تکرار می‌کند. این قالب در آغاز بیشتر جنبه تمرین داشت اما پس از مدتی خوشنویسان بدان جنبه هنری بخشیدند و به صورت یکی از قالب‌های خوشنویسی در آوردند. سیاه‌مشق-نویسی بیشتر در خط نستعلیق رواج دارد. در سیاه‌مشق نویسی یکی از مسایل اساسی رابطه شکل حروف با فضاهایی است که در یک قطعه پدید می‌آید. به سخن دیگر هر یک از حروف دارای ویژگی‌های بصری خاصی است که فضای مخصوص به خود را پدید می‌آورد و در هر موقعیت نسبتش با شکل حروف مجاور فضایی منحصر به فرد می‌سازد. ویژگی‌های بصری شکل حروف در سیاه مشق نویسی به علت تکرار آنها در بخش-های مختلف ترکیببندی اهمیت بیشتری می‌یابد. در واقع در سیاه مشق نویسی به علت تکرار حروف بر قابلیت‌های شکلی حروف نیز تاکید بیشتری می‌شود و این قابلیت‌ها بیشتر نمایان می‌گردد. از این رو در ترکیب بندی سیاه مشق‌ها مسئله ریتم، سواد و بیاض و خلوت و جلوت بیشتر خود را نشان می‌دهد. از سوی دیگر ترکیببندی کلی سیاه‌مشق بر شکل و تعداد حروفی که تکرار می‌شوند نیز موثر است از این رو شکل حروف و ترکیببندی دو عاملی هستند که بر هم موثر و از هم متأثرند. بررسی این مسایل در سیاه مشق‌نویسی می‌تواند تا حدی از سلايق بصری گذشتگان خبر دهد و همچنین معیارهای هنری آنان را بیشتر بیان کند. از این رو آثار میرزا غلامرضا اصفهانی (ف ۱۳۰۴ق) مهمترین سیاه‌مشق نویس دوران قاجار جهت بررسی انتخاب شده است.

۱-۲. پیشینه تحقیق

این تحقیق دو وجه اصلی دارد که بر اساس همین دو وجه، مسئله پیشینه تحقیق نیز مورد توجه قرار می‌گیرد. نخست شخص میرزا غلامرضا اصفهانی است و تحقیقاتی که درباره زندگی شخصی و هنری وی و نیز تحلیل و

شناسایی ویژگی‌های هنری این هنرمند شده است و دیگر مسئله سیاه مشق‌نویسی به عنوان یک قالب خاص در خوش-نویسی نستعلیق است که هم تاریخ خط نستعلیق و هم پیشینه تاریخی سیاه مشق‌نویسی را در بر می‌گیرد.

میرزا غلام‌رضا اصفهانی یکی از مهمترین خوش‌نویسان قاجار است که دوره شکوفایی هنری‌اش مقارن با عصر ناصرالدین شاه (حک ۱۲۶۴-۱۳۱۳ق) بود. درباره این هنرمند و آثارش تحقیقات مختلفی انجام شده که همه آنها را به دو دسته می‌توان تقسیم کرد. یکی تحقیقاتی است که در آنها به شرح احوال و زندگی این هنرمند پرداخته‌اند و گاه برخی از آثار او را نیز معرفی کرده‌اند؛ مانند کتاب مرقع نگارستان نوشته احمد سهیلی خوانساری که نویسنده به طور مفصل اطلاعاتی از زندگی این هنرمند، طریقه تصوف، تولد و وفات، مهمترین رویدادهای دوران زندگی و... ارائه کرده است. و یا مقاله‌ای با عنوان «میرزا غلام-رضا اصفهانی» نوشته علی راهجیری است^۱ که در این مقاله نیز نویسنده به طور مشروح شمار از رویدادهای زندگی این هنرمند را عرضه کرده است. همچنین مهدی بیانی در احوال و آثار خوشنویسان و محمد علی معیری در دو مقاله با عناوین «میرزا غلام‌رضا اصفهانی قلم-سالار قلمرو خط» و «یادی از میرزا غلام‌رضا اصفهانی» به شرح احوال و کمی بحث درباره آثار این هنرمند پرداخته‌اند. همچنین مجتبی ملک زاده در مقاله «پادشاه ممالک خط: احوال و آثار میرزا غلام‌رضا اصفهانی»^۲ به معرفی آثار و شرح بخشی از زندگی این هنرمند پرداخته است. مروری بر همه این تحقیقات نشان می‌دهد که توجه به مسایل و پیچیدگی‌های زندگی شخصی میرزا غلام‌رضا بسیار بیشتر مورد توجه نویسندگان قرار گرفته است و کمتر کسانی هستند که به بررسی دقیق ویژگی‌های هنری این هنرمند بپردازند. به سخن دیگر در این تحقیقات اگر به آثار این هنرمند توجهی شده باشد بیشتر حول معرفی آثار اوست و کمتر کسی به مسایلی همچون شیوة کتابت مفردات، شیوه تنظیم ترکیب و رابطه شکل حروف و زمینه و فضای ترکیب پرداخته است. و جای چنین تحقیقی در کنار بررسی-های فراوان زندگی‌نامه این هنرمند خالی است.

دسته دیگر تحقیقات پیرامون سیاه مشق‌نویسی و تاریخ خط نستعلیق است که به اختصار برخی از آنها چنین است:

^۱ . راهجیری، علی، (۱۳۵۴). «میرزا غلام‌رضا اصفهانی»، هنر و مردم، ۱۴، ش ۱۶۷، ۲۳-۳۵.

^۲ . مجتبی ملک زاده، (۱۳۸۰)، «پادشاه ممالک خط، احوال و آثار میرزا غلام‌رضا اصفهانی»، هنر ایران، ۳۸-۵۲.

حبیب الله فضایلی در *اطلس خط بخش مفصلی* را به تاریخچه پیدایش خط نستعلیق اختصاص داده و برخی از مهمترین هنرمندان هر دوره را مختصراً معرفی کرده است. این تحقیق به رغم دقت و صحت اطلاعات، بار انتقادی و تحلیلی چندانی ندارد و همچنین به سیاه مشق‌نویسی به عنوان قالبی با اهمیت توجه نکرده است. این نویسنده در بخش پایانی کتاب در ذیل خطوط تفننی سیاه مشق را نیز معرفی کرده اما این معرفی بسیار کوتاه است و فقط گونه خاصی از سیاه مشق - سیاه مشق ترکیبی ثلث و نسخ و نستعلیق- را معرفی کرده است. صداقت جباری در پایان نامه دوره دکتری پژوهش هنر در دانشگاه تهران نیز مسئله تاریخ و انواع شیوه‌های خط نستعلیق را مورد مذاقه قرار داده است. او در این تحقیق مطالب ارزشمندی درباره پیدایش خط نستعلیق در قرن هشتم هجری آورده و در پایان شیوه چهار تن از بزرگترین نستعلیق‌نویسان تاریخ را که یکی از آنها میرزا غلامرضا اصفهانی است بررسی کرده است. اما در این تحقیق نیز بیشتر مسئله مفردات خط نستعلیق مورد توجه نویسنده بوده و به سیاه مشق‌های این هنرمند و رابطه شکل حروف و ترکیب بندی توجه چندانی نشده است.

محمد رضا عموزاد در پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی فرم و فضا در خط نستعلیق» به بررسی خصوصیات بصری خط نستعلیق اعم از مفردات و مرکبات پرداخته است. بخشی از این بررسی‌ها به مسایلی همچون تلاقی و برخورد در سیاه-مشق‌های نستعلیق اختصاص دارد. اما در این پایان‌نامه بررسی‌ای هدفمند و مشخص درباره روابط فرم و فضا یا شکل و ترکیب در سیاه‌مشق‌های نستعلیق خصوصاً آثار میرزا غلامرضا انجام نشده است.

مناسبترین و مرتبطترین تحقیق انجام شده با رساله پیش رو مقاله‌ای است از ساعد مشکی با عنوان «بررسی چند سیاه مشق میرزا غلامرضا» که نویسنده در این تحقیق پنج اثر از میرزا غلامرضا را به لحاظ ترکیب‌بندی و رابطه شکل حروف و ترکیب مورد بررسی قرار داده است. اما این تحقیق به رغم دقت و بررسی همه جانبه آثار میرزا غلامرضا در نهایت به نتیجه خاصی که نشان دهنده ویژگی منحصر به فرد آثار این هنرمند باشد منجر نشده است. البته از آنجا که تحقیق در قالب مقاله انجام شده و نیز شمار آثار میرزا غلامرضا بسیار زیاد است نمی‌توان چنین انتظار داشت که در یک مقاله این محقق به نتیجه مشخصی برسد از این رو نگارنده این سطور می‌کوشد با بررسی هدفمند آثار بیشتری از میرزا غلامرضا به نتایجی دست یابد که

ویژگی‌های منحصر به فرد آثار این هنرمند را بشود عرضه کرد.

۳-۱. ضرورت انجام تحقیق

در میان هنرشناسان و خوشنویسان میرزا غلامرضا اصفهانی به سبب آثار منحصر به فردی که از خود به جا گذاشته اهمیت و جایگاه ویژه‌ای دارد. اما غالباً آنها که در زمینه خوشنویسی کمتر آگاهی دارند اهمیت میرزاغلامرضا را از زبان دیگران شنیده‌اند و خود به راحتی اهمیت او را در تاریخ خط نستعلیق درک نمی‌کنند. زیرا تا کنون تحقیقی که ویژگی‌های هنری آثار این هنرمند را به زبان ساده و علمی و به دور از تعصب بیان کند کمتر انجام شده است. این مشکل فقط منحصر به این هنرمند نیست بلکه در زمینه هنرهای سنتی به ویژه خوشنویسی تقریباً برای اکثر هنرمندان چنین عدم شناختی وجود دارد. از این رو تحقیق دقیق درباره ویژگی‌های منحصر به فرد آثار خوش-نویسان افزون بر اینکه علت شهرت و اهمیت آنها را مشخص می‌کند معیارهایی جهت شناخت آثار بی رقم و جعلی را نیز میسر می‌کند. افزون بر اینها ضرورت دیگری که در این تحقیق وجود دارد اینکه شناخت دقیق ویژگی‌های هنری هنرمندان قدیم از معیارهای زیبایی شناسی آنها خبر می‌دهد و افق‌های جدید - و البته فراموش شده‌ای - از مسایل زیبایی‌شناسی در هنرهای تجسمی را پیش روی هنرمندان امروز می‌گشاید که بسیاری از آنها با روشهای دیگر در هنرهای امروزی مانند تایپوگرافی می‌تواند به کار آید و مورد استفاده قرار گیرد.

۴-۱. اهداف کلی و تفصیلی

هدف کلی:

تحلیل بصری سیاه مشق‌های میرزا غلامرضا اصفهانی برای درک عمیق‌تر رابطه شکل با ترکیببندی است.

اهداف فرعی:

شناخت ویژگی‌های کلی سیاه مشق‌های میرزا غلامرضا اصفهانی

بررسی روش‌های مختلف به کارگیری شکل حروف در ترکیب بندی آثار میرزا غلامرضا اصفهانی

۵-۱. فرضیه و سوالات کلیدی تحقیق

- شکل حروف مختلف در خط نستعلیق با فضا سازی سیاه مشق-ها ارتباط دارد.

- از بررسی رابطه شکل حروف با ترکیببندی در سیاه مشق-
های میرزا غلامرضا اصفهانی می‌توان به شناخت ویژگی‌های
شاخص آثار این هنرمند دست یافت؟
- مهمترین شاخصه‌های تأثیر گذار شکل بر ترکیببندی کدام
است؟

۶-۱. روش تحقیق

روش انجام این تحقیق توصیفی - تحلیلی است و از آنجا که
به شکل صوری آثار مربوط است تحقیقی فرمالیستی به شمار
می‌رود. روش دستیابی به اطلاعات برای بررسی زندگی نامه
میرزا غلامرضا و معرفی این هنرمند؛ بررسی و تحقیق
درباره پیدایش خط نستعلیق و سیر تحول آن؛ شناخت ویژگی
سیاه‌مشق‌های میرزا غلامرضا - در صورت وجود- و جمع‌آوری
تصاویر آثار میرزا غلامرضا که در کتاب‌های مربوط چاپ
شده است، استفاده از منابع کتابخانه‌ای است و بخشی دیگر
از اطلاعات با مشاهده و تحلیل از خود آثار به دست می-
آید مثل مسایل مربوط به ترکیب بندی، رابطه شکل حروف
با فضای مثبت و منفی و...

و در نهایت یافته‌ها مورد بررسی نهایی و نتیجه‌گیری قرار
می‌گیرد. برای این هدف تصویر ۵۰ قطعه از سیاه مشق‌های
میرزا غلامرضا به عنوان جامعه آماری تحقیق جمع‌آوری و از
میان این آثار بر اساس نوع ترکیب بندی -مثلاً دفتری یا
چلیپایی، یا ترکیب‌های مکرر یا ساده- و ویژگی‌های
منحصر به فرد دیگری مثل بداعت در استفاده از شکل
حروف و... ده اثر انتخاب و مورد تحلیل و بررسی دقیق
قرار می‌گیرد.

۷-۱. جامعه آماری:

در آغاز جمع‌آوری تصویر ۵۰ قطعه از سیاه مشق‌های میرزا
غلامرضا و سپس انتخاب ده اثر برای تحلیل و بررسی دقیق.
این ۵۰ قطعه از میان آثاری که در کتاب‌ها و کاتالوگ
نمایشگاه‌ها چاپ شده و تصاویری است که نگارنده از موزه
ها و مجموعه‌ها تهیه کرده است.

۸-۱. فصول تحقیق

فصل نخست: مقدمه، طرح مساله و پیشینه و روش تحقیق است
که در فصل جاری گفته شد.

فصل دوم: مروری بر تاریخ پیدایش خط نستعلیق و سیاه-
مشق نویسی است که دارای سه بخش فرعی است.

الف. پیدایش و تکامل خط نستعلیق تا پایان عهد ناصری
- پایان حیات میرزا غلامرضا اصفهانی-
ب. تاریخچه سیاه مشق‌نویسی

ج. احوال و آثار میرزا غلامرضا اصفهانی که مطالب این بخش همگی جزو تحقیق تاریخی به شمار می‌رود و نویسنده می‌کوشد از منابع معتبر و ترجیحاً دست اول تاریخ پیدایش خط نستعلیق و سیاه‌مشق‌نویسی و نیز احوال و آثار میرزا غلامرضا را در ارتباط با موضوع مورد بحث بررسی و تحقیق کند. در بخش بررسی تاریخچه سیاه‌مشق نویسی به نظر می‌رسد به سبب کمبود مطالب لازم است تا حدی به آثار به جا مانده از گذشتگان رجوع کرد. همچنین در بخش بررسی احوال و آثار میرزا غلامرضا شماری از ۵۰ اثر جامعه آماری در ضمن معرفی آثارش آورده می‌شود تا در فصل بعد مشخص باشد بر چه معیارهایی آثار مورد بحث انتخاب شده است.

فصل سوم: بررسی آثار و تعیین روابط شکل و ترکیب در آثار میرزا غلامرضا اصفهانی است. که طبق معیارهای خوش-نویسی و زیبایی‌شناسی ده اثر انتخاب شده بر اساس سیر تاریخی مورد بررسی قرار می‌گیرد. این بخش تحقیق توصیفی تحلیلی به شمار می‌رود.

فصل چهارم: نتیجه‌گیری و تحلیل مطالب که در این بخش بر اساس یافته‌های فصل پیشین و نتایج کسب شده از آثار این هنرمند ویژگی‌های مشترک و گاه منحصر به فردی که تنها در آثار این هنرمند مشاهده شده است معرفی و دسته‌بندی می‌گردد.

فصل پنجم: پروژه عملی

فصل دوم
مروری بر پیدایش و تکامل خط نستعلیق،
تاریخچه سیاه مشق نویسی و
احوال و آثار میرزا غلامرضا اصفهانی